

מצות פקוח־נפשות וגדריה

הנסיון הורה לנו שיש תמיד נטיה מצד המעוניינים בדבר להרחיב את המושג פקוח נפשות לדחות איסורים ומצוות שבתורה גם לדברים שיכולים להיוולד במשך הזמן ולהסתעף מתוך גלגולי מסבות שונות. בזמן האחרון הנטיה הזאת התגברה ויש גם המרחיקים לכת ורוצים להכניס גם מובן אחר במושג פקוח־נפשות שלא נזכר כלל בספרות הרבנית. יש צורך איפוא לברר הגדרת המושג הזה ולפרש ספקות שונים המתעוררים לאור המציאות. אני מביא כאן הערות אחדות אשר לדעתי יש בהן תועלת לברורה של הלכה זו, אשר חז"ל נתנו לה זכות קדימה מפני חשיבותה ותכיפותה.

א.

שאלה הוצעה לפני: ברשותו של יהודי תורני היתה כמות של סממני רפואה הדישים (מסוג אורומיציין) אשר הדרישה עליהם היתה גדולה והכמות שברשותו לא הספיקה למלא כל הדרישה. התלבט האיש בשאלות הללו:

(א) המותר לו להניח חלק בתור ריזירבה, שמא יזדקק הוא עצמו אח"כ לרפואות אלה, או מחויב הוא לחלק כל מה שיש לו לחולים הזקוקים לכך תיכף?
(ב) בהתגבר הדרישה מה עדיף, אם לתת לדורש כמה בקבוקים כפי שדרוש לרפוי שלם אעפ"י שלא יספיק לכולם, או לתת לכאור"א בקבוק אחד, שיש בו רק כדי הקלה זמנית, משום מאי חזית דדמא דהאי סומק טפי מחברו?

(ג) האם יש לו רשות לתת דין בכורה לקרובים ולמכרים ושכנים ולחלק להם יותר מלאחרים או אסור להבדיל בפקוח נפשות בין איש לאיש?

(ד) אם תמצי לומר שיש לו רשות בתור איש פרטי לבכר את קרוביו, או לתת למקצתם כל צרכם גם כשלא ישאר לאחרים אף כדי הקלה זמנית, מה דינו של בית חולים צבורי בזה: האם מותר לרופא או למנהל להקדיש כל מה שיש ברשותם בשביל רפוי מקצת מן החולים, או מחויבים לתת לכל אחד חלק כחלק כל זמן שיש ברשותם, וכשלא יספיק יסבלו כולם בשוה?

הבה ננסה למצוא פתרון לשאלות הללו עפ"י ההלכה.

מצינו בש"ס (ב"מ ס"א) פלוגתא דבן פטורא ור' עקיבא בשאלה דומה לזו, בשנים שהיו מהלכין בדרך וביד אחד מהם קיתון של מים — אם שותים שניהם מתיים ואם שותה אחד מגיע לישוב. דרש ב"ז מוטב שישתו שניהם וימותו ואל יראה אחד במיתתו של חברו שבא ר' עקיבא ודרש וחי אחיך עמך — חייך קודמין לחיי חברך, וכן הלכה כרע"ק.

כאן לא נתברר לנו יסוד ההלכה לשיטת ב"פ: האם הטעם האמור, ואל יראה אחד במיתת חברו הוא הנימוק המחייבו לחלק המים לשניהם אעפ"י ששניהם

ימותו, או אולי זה נאמר רק להסברת הדברים והנימוק העיקרי הוא משום חיי שעה של חברו, כי כל זמן שיכול להאריך חייו של אדם הוא מחויב וזוהי מצות סקרני, שאינה נדחית מפני שאח"כ יחסר לו. ונפקא מינה משאלתנו אם יודמן ששני אנשים טובעים בים והנה חגורת הצלה שלוחה להם, אבל מחזקת רק אדם אחד בלבד, היעלה על הדעת כי ב"פ יחייב את כל אחד לבל ישתמש בחגורה כדי שלא יראה במיתת חברו? הן התם אין כל הארכת חיי שעה אפשרית, והסברא נותנת שכל הזריו לשים החגורה רשאי.

כמו כן אין אנו יודעים לדעת ב"פ מהו הדין כשקיתון המים הוא בידו של איש שלישי, שהוא אינו צמא למים ויכול להגיע לישוב — האם עליו לתת לכל אחד בשוה אעפ"י ששניהם ימותו או דילמא מוטב שיתן לאחד מהם כדי שלא יראה במיתתם של שניהם אלא במיתת אחד מהם בלבד?

ובאמת לא נזכר כאן בגמרא שום מקור לדברי בן פטורה (שהוא בודאי אחד מן התנאים, כי אחרת לא היו חכמי התלמוד מזכירים שמו כבר פלוגתא של רע"ק) וקשה לומר שיחליט בענין זה של חיי איש רק מסברא בלי מקור מן התורה.

גם בשיטת רע"ק ישנן כמה ספקות הדורשים ברור רחב. מהו לדידיה הדין של חייך קודמין, האם זה רק מושג של קדימה בלבד, שנתונה לו הזכות להציל נפשו קודם לחברו, אבל אם רוצה לוותר ע"ז רשאי (כמו למשל באב ואם שרוצים לוותר על חייהם להצלת זרעם), או דילמא דינא הכי שחייך צריכים להיות קודמים ואין אתה רשאי לעשות ויתור בענין זה.

לא ידוע גם מה דעת רע"ק כשהקיתון נמצא ביד איש שלישי שהוא מחוץ לסכנה ואין שייך לומר חייך קודמים, — האם אז יסבור שצריכים לחלק לשניהם, כיון דרק מתורת חייך קודמים פליג על בן פטורה, או מחויב להציל כל מה שאפשר ולכן יתן המים לאחד מהם כדי שלא יאבדו שתי נפשות כשיש אפשרות להציל אתה. עוד שאלה גדולה היא אם חיי שעה שלו דוחים חיים קבועים של חברו. למשל, אם הוא צמא מאד והמים לא יספיקו לו עד לישוב אלא רק להאריך חייו ליום או ליומיים. ולעומת זה השני אינו צמא כ"כ ויספיקו לו המים להגיע לישוב, האם גם לחיי שעה חייך קודמים או שמחויב להציל את השני?

ואחרי שבררנו את הספקות נתחיל לדון בפתרונם. וקודם כל נראה להוכיח כי הלשון: "ואל יראה אחד במיתתו של חברו" הוא רק להסברת הדברים ולא זהו הנימוק העיקרי. כי מצאתי מקור לדברי בן פטורה בתו"כ פרשה בהר (בפסוק וחי אחיך עמך) ושם מפורש כי גם בן פטורה למד מאותו הכתוב עצמו וחי אחיך עמך (ובב"מ חסר כל זה), אלא שדרש אותו באופן אחר מדרשת רע"ק. ולדידיה הפירוש "עמך" שצריך לדאוג כי גם חברו יחיה יחד אתו, ואם ישתה המים לבדו הרי עבר על וחי אחיך עמך. אבל רע"ק דורש המלה "עמך" כשגם אתה קיים רק אז אתה מצווה על חיי חברך, אבל אם חייך בסכנה אתה קודם לו. (ובזה מתורצת בנקל קושיית המפרשים ע"ז שבעבד עברי כתוב "כי טוב לו עמך" ובב"ז דריש בירושלמי כי כשיש להאדון כר אחד צריך למסור להעבד, כי כאן בפסוק וחי אחיך עמך המכוון כל זמן שאתה קיים).

ולכן ס"ל לבן פטורה כי גם על חיי שעה של חברו מחויב, ואם ישתה

כל המים עובר על וחי אחיך עמך לפי פירושו. ומצאתי אח"כ שגם בס' העמק
שאלה להג' הנצי"ב ז"ל (סוף סימן קמ"ז) מפרש דטעמו של בן פטורא הוא מפני
חיי שעה של השני. יוצא איפוא כי בציוור הקודם שהזכרנו חגורת הצלה אחת.
בשביל שני אנשים הטובעים בים, גם ב"פ יסבור כי כל שיכול להודרו ולהציל
נפשו יציל. אולם בהעמק שאלה שם מוסיף הסבר ואומר „דאם ישתו שניהם
עכ"פ יהיו יום או יומים ואולי עד כה יודמנו להם מים". ולענ"ד נראה שהוספה זו
היא רק להמתיק את הדברים. כי כפי שנתבאר מהתו"כ, לב"פ יש להתחשב גם
עם חיי השעה של חברו משה"כ „עמך“.

ובנוגע לשיטת ר' עקיבא נראה לי כי דין חייד קודמים הוא דין מוחלט
ואין אדם רשאי לוותר ע"ז, מפני שאין לאדם רשות על גופו ואינו בעלים על
חיו (שר"ע הגר"ז ובתש' הרדב"ז). ועד כאן לא מצינו דיון אלא אם רשאי להכניס
עצמו בספא סכנה כדי להציל חברו מודאי סכנה, אבל בודאי וודאי — חייד קודמין.
וכשהקיתון ביד שלישי לרע"ק מחויב להציל לאחד הצלה ודאית ולא
לחלק המים לחיי שעה לשניהם, שהרי לרע"ק זוהי המצוה של וחי אחיך עמך.
שהוא מחויב להציל חיו של איש. ובנוגע להשאלה מי עדיף? נדון אח"כ בארוכה.
וכשבעל הקיתון זקוק למים לחיי שעה, מפני שלא יספיקו בשבילו עד
שיגיע לשוב מפני שהוא צמא מאד, ואילו בשביל השני יספיקו להצילו לגמרי.
פשוט שהוא רשאי להציל עצמו לחיי שעה, כי בעצם כל רגע של חיים חשוב
להאדם כעולם מלא וחיו אלה ג"כ קודמין לחיי חברו. אלא שכאן יש לו הרשות
לוותר לטובת חברו, ויש לי ראיות לדין זה.

ב

נשוב לדון בשאלה שלפנינו כשאין סממני הרפואה מספיקים לרפוי שלם.
בשביל כל הנצרכים. לענ"ד נראה שיש ללמוד זה מדינא דרע"ק שפירשנו כי
כשאין דין חייד קודמים מחויב הוא להחיות ולהציל הצלה גמורה ולא לחלק
המים לכל אחד שיספיק להם לחיי שעה בלבד, וזה נכלל בצווי „וחי אחיך עמך“
שאתה מצווה להחיותו. ולכן החובה עליו למסור לחולים די הצורך לרפוי, כפי חוות
דעתו של רופא ולא לחלקם לחלקים שאין בכ"א אלא כדי הקלה זמנית בלבד.

ובנוגע להשאלה הראשונה אם מותר לו להניח אצלו ריזירבה שמא אח"כ
יצטרך הוא עצמו לרפואות אלה — ברור הדבר בעיני כי מכיון שהוא אינו חולה
עכשיו אין מקום לומר חייד קודמין, דאין כלל דין פקוח נפש עכשיו. ולכן אם
ימנע מלהציל את אלה הזקוקים לכך שיש עליהם דין פקוח נפש מפני חשש שמא
אחר זמן תפגע גם בו המחלה הריהו עובר על וחי אחיך עמך וגם על הלאו לא
תעמוד על דם רעך.

ואעפ"י שאמרנו כי כשהקיתון של מים בידו רשאי הוא לשתות כדי להציל
עצמו לחיי שעה בלבד אעפ"י שעיי"ז ימנע מלהציל חברו מהצלה גמורה, בכ"ז
כשאינו חולה עכשיו אסור להכין הרפואה מספק שמא יצטרך לה אח"כ, ואין זה
זכנס בכלל ספק סקו"נ דמרבין מקרא דוחי בהם שאפילו ישנם כמה ספקות
(כמו בנפלה מפולת ספק יהודי ספק בכרי, ספק חי ספק מת, ספק שם ספק אינו
שם דמפקחין את הגל) מחללין שבת בשביל זה, דהתם ישנה עכשיו הסכנה לפנינו.

משא"כ היכי דהסכנה אינה, ואנו חוששין שמא תבוא אח"כ, באופן זה אין על האדם דין פקודין כלל.

ועיין בב"י אר"ח סי' שכ"ח שמביא דעת רבנו ירוחם בשם י"מ שכתב שכל דבר שאין בו סכנה עתה אעפ"י שיכול לבוא לידי סכנה אין מחללין אלא שבות דרבנן אבל לא איסור דאורייתא ועיין מג"א סי' שכ"ח.

ולכאורה נסתר דין זה ממה שמביא בהגה"מ פ"ד מהל' מאכלות אסורות בשם מהר"ם מרוטנברג לענין חולה נכפה שאמר הרופא כי יש רפואה בשבילן להאכילו שרץ העוף והורה להיתר. וטעמו שאעפ"י שעצם המחלה של נכפה אין בה סכנה מ"מ דינו כחולה שיב"ס מפני שהרבה פעמים הוא מסתכן ונופל לאש או למים, נראה איפוא מדבריו שגם כשהסכנה אינה עוד לפנינו אלא יכולה לבוא אח"כ, לדוגמא — החשש שמא ילך על יד אש או מים ויקבל התקפה של נכפה ועי"ז יפול לשם ויסתכן מתירין לו איסור שרץ.

אולם אין הענינים דומים זל"ו והחילוק מבואר, דהתם המחלה היא המסכנת את חייו עי"ז שיכולה להביא עליו התקפה שעל ידה יפול לאש או למים, ואין הבדל בין אם המחלה מכלה אבריו הפנימיים ובין אם היא מסכנת חייו באופן אחר, והמחלה הריהי לפנינו ונמצא שהסכנה היא בעין. אבל במקום שהסכנה אינה בעין אלא שיכולה לבוא אחר זמן בזה אין דין פקודין כלל, כדברי רבנו ירוחם שהזכרנו. וכן היכי שהמחלה בעין והרפואה היא מפקפקת יש בזה חלוקי דינים, דבמשנה יומא (ד' פ"ג) מצינו כי מי שנשכו כלב שוטה סברי חכמים דאין מאכילין אותו מחצר הכבד שלו. ופירש"י דאעפ"י שנהגו הרופאים כך אינה רפואה גמורה. ועי"ז הקשו האחרונים (בס' תוספות יוה"כ"פ ועוד) הא קי"ל בפקוח גפשות דגם בספקות דחי שבת?

ויש שחלקו בין רפואה טבעית לרפואה סגולית וסמכו עצמם על דברי רבנו הרמב"ם בפ"י המשניות שם דלהאכיל מחצר הכבד של הכלב הוא ענין סגולי (עכשיו אומרים הרופאים שזה דבר טבעי ומשתמשים בזריקות מגופו של הכלב); אבל הרמ"א פוסק ב"ר"ד סי' קנ"ה דלהאכיל דבר איסור לצורך רפואה מותר רק אם הרפואה ידועה או עפ"י מומחה ולא חילק בין סגולית לטבעית.

ולפענ"ד נראה לומר הגדרה כך, דכל דבר שיש בו משום רפואה ידועה לאיזה מחלה שהיא מותר להשתמש בה אעפ"י שישנן כמה ספקות אם זו יועיל לחולה שלפנינו. ונהוגין היו לעשות מלאכה לצורך רפואה שהרופא בעצמו מפקפק אם תועיל, כמו להעמיד כוסות-רוח ע"י אש, או לחמם מים לחולה, גם בשעה שהרופא אומר בפירוש שזהו ספק רחוק שיביא מזור כיון שהחולה מסוכן. אבל אם יבוא איש ויציע דבר חדש שלא שמענו שמשתמשים בו לאיזה רפואה לא נשמע לו לחלל שבת אלא דוקא על פי מומחה. (וכבר הי' אצלי מקרה שמי שהוא הציע דבר מזור שאינו נכלל בסוג התרופות הידועות ולא התרנו לחלל שבת עי"ז אלא ע"י מומחה).

ועל פי הנחה זו פרשתי בפשיטות דברי התוס' ב"מ ד' קי"ד, האומרים דלכן החיה אלי' הנביא את בן הצרפתית אעפ"י שהי' כהן משום „שברי היה לו שיחיהו". והעירו המפרשים דלמה לן שברי היה לו הלא גם בספקות מותר לעשות הכל משום פקודין ותירצו בדרכים שונים (ובהעמק שאלה שהבאתי למעלה

בחרך בדבר חכמה, שבאמת אין דין פק"ג להחיות מתים, דקרא וחי בהם קאי על החיים ולא על אלה שכבר מתו. אלא שמותר היה מטעם אחר, שאנו אומרים חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה וכלל זה הוא רק בודאי ולא בספק, כמפורש בין מא ד' פ"ה לכן פירשו דברי ה"י לו שיחייהו. אולם בדברי התוס' עצמם אין רמז מזה).

ולפי הנ"ל הכל פשוט וברור, דרק דבר שיש בו משום רפואה במק"א אנו מתירין בספיקות, אבל כאן כתיב „ויתמודד עליו“, וזוהי פעולה שאינה יודעה כלל לרפואה, ולכן לא היתה מותרת אא"כ ברי היה לו שיחייהו.

ג

ומכיון שהזכרנו דברי ה"העמק שאלה" כדאי להביא מה שמחליט שם בענין פק"ג, שזה תמוה מאד לענ"ד.

כי הגהמ"ח מביא שם (בסי' קמ"ז) פלוגתא דר' יוסי ורבנן בנדירים (ד' פ"א), גבי מעיין שבני העיר מספקין הימנו, דתנא קמא סבר חיי אחרים קודמין לכביסתן ור' יוסי סבר כביסתן קודמת לחיי אחרים, משום דערבוביתא דמאני מביא לידי שעמום. ובהעמק שאלה מפרש כי פלוגתתם תלויה בפלוגתת בן פטורא ורע"ק. ועי' מתוך מה שתמהו המפרשים למה לא הובא בפוסקים כל דין זה של כביסתם וחיי אחרים, ותירוצו הוא כי מכיון שזה תלוי במחלוקת רע"ק וב"פ ואנן סבירא לן כר' עקיבא דחיך קודמים ממילא יוצא דכביסתן קודמים כר' יוסי.

ונפלאים בעיני הדברים מאד, כי אי אפשר לומר דכאן מיירי בסכנת נפש ממש שהאחרים ימותו בצמאון, דהאיך יתכן הדבר שר' יוסי יאמר כי כביסתן קודמת לחיי אחרים? ואעפ"י דערבוביתא דמאני מביאה לידי שעמום מ"מ אין זה כלל וכלל בגדר סכנה קרובה, ולא נחשבה אפילו לספק סכנה אלא לדבר שיכול להסתעף ולבוא לסכנה, ובכה"ג אין להתיר שהאחרים ימותו בצמא ואלה הקרובים אל המים ישתמשו בהם לכביסה על סמך ההלכה כי „חיך קודמים“. ואם נחשוב בדרך זו אין לך אדם מציל חברו מסכנה, כי אם אחד טובע בים וצריכים לקפוץ אל המים להצילו יש תמיד חשש (אפילו אם המציל יודע היטב לשחות) שמא הרטיבות תביא לידי הצטננות, וכדומה (שיש בו אולי חשש יותר קרוב מערבוביתא דמאני), וזה לא שמענו מעולם.

וחוץ מזה נראה לי כי אפילו אם העדר הכביסה יביא לידי שעמום (רש"י כפרש: שגעון) עדיין אין זה סכנת נפש, כי משוגע הוא כחי לכל דבר ואין זה יותר מסכנת אבר שאין מחללין עליו את השבת, כמפורש באר"ח סי' שכ"ח. ואמנם יש לדון בדבר, אבל מפורש כן בשו"ת חתם סופר (אר"ח סי' פ"ג) בנער שנשתטה ורוצים לשלחו לבית חולים של גויים לרפאותו ושאלו אם מותר לעשות כן מפני כי שם יאכילוהו מאכלות אסורות. ואחרי שהגהמ"ח דן בפרטי הענין הוא מסיק כי כשיגיע הנער לבר-מצוה עליהם להוציאו משם. ואמנם יש מקום לדון בעצם השאלה מפני ששוטה דינו כקטן ויש רק איסור על המאכיל ואין כאן המקום להאריך; אבל מה שאני מציין הוא שלא מצא החת"ס בשגעון שום צד של פק"ג.

ואין להקשות הלא בהג' מיימוניות שהבאנו לעיל חושב נכפה לסכנת נפשות

מפני שלפעמים יכול ליפול בשעת התקפה לאש או למים, וגם במשוגע יש חשש שלא ישמור על עצמו מסכנות המצויות. משום דסוכים לא שכיח כלל וכלל שמשוגע יאבד עצמו לדעת וגם שיסכן עצמו מפני שטבע כל הברואים לברוח מסכנה עיי אינסטינקט שקבע בהם היוצר וגם המשוגע בכלל זה (ועיין בסוף המאמר).

ומכל הנ"ל צריכים לפרש סוגיא דנדריים שאין שם באמת סכנה קרובה למות בצמא אלא סבל רב ועינוי גדול מזה שיצטרכו לשאת מים בכתף ממקום רחוק, ויגיעה כזו יכולה להביא לפעמים גם לידי סכנת נפש. ולכן סברי רבנן כי מכיון שגם בכביסה יש חיי נפש, היינו שאינה מסוג מותרות שאפשר לוותר עליהן, וגם יכול לגרום שעמום לאדם, שמזה ג"כ יכולים להסתעף ענינים של סכנה (אעפ"י שכאמור אין זה נכנס בכלל של סכנת נפשות, וברור כי בשביל כביסה לא יתירו בשום אופן לחלל שבת, גם כשלא תהי' לו אפשרות לכבס במשך איזה זמן אח"כ), לכן חיייהם קודמים לעינוי סבל וענוי של אחרים. אבל כשיש סכנת מיתה מצמא, כמו במעשה רב"פ ורע"ק כולי עלמא יסברו שחיי אחרים קודמים לכביסתן. ובשאלות פסק כר' יוסי ולא שמענו מעולם דין כזה שיתירו בשביל כביסה לעבור על איסורי תורה, וכל שכן שיאבד ח"ו נפש אחת בשביל זה.

ומצאתי בבית שמואל לאה"ע (סי' פ' סי"ק ט"ו) בענין צער של האם אם זה קודם לספק סכנה של הולד שמביא פלוגתא זו של ר' יוסי ורבנן וסובר כי כביסתן הוא ענין של צער ולא סכנה וחיי אחרים הם בגדר ספק סכנה וכן מסתבר מאד.

ובנוגע לספק סכנה אם מותר להכניס עצמו בכדי להציל חברו מן סכנה ודאית הדברים לא נתבררו כראוי ויש מקום לדון בזה.

דבכסף משנה סוף פ"א מהל' רוצח ושמירת נפש מביא דברי הירושלמי דתרומות שצריך להכניס עצמו בספק סכנה להצלת חברו, ומביאו גם הסמ"ע בחו"מ סי' תכ"ו, והוא מסיים כי אחרי שהרי"ף והרמב"ם וכן הרא"ש והטור לא הביאו כלל דברי הירושלמי בפסקיהם לכן השמיטו גם המחבר, עיי"ש.

ובפתי"ש מביא מס' אגודת אנוב שיש בזה פלוגתא בין הבבלי והירושלמי והבבלי מחמיר בדבר. ועיינתי בפנים הספר (אגודת אנוב — דרשות) ומצאתי שמביא מגמ' נדה (ד' ס"א) דר' טרפון פליג, שהרי אמר לבני גלילא זילו אתון אטמורו נפשיכו. אבל ראיה זו אפשר לדחות כי התם יכלו למיטמר נפשיהו במק"א וגם שם היה ספק שמא באמת הרגו איש ואסור להצילם (רש"י שם). ואין ראיה שהבבלי חולק. בכל אופן הדברים לא ברורים ולכן אין להיבדוק ואין למנוע בעדו אם הוא רוצה להחמיר על עצמו כדברי הירושלמי. אלא שצריכים הגדרה נכונה לדעת מה נקרא ספק סכנה. ולענ"ד נראה דהיכי שהסכנה אינה בעין אלא שיכולה להסתעף ולהיווצר אח"כ אינה פוטרת אותו מהצלת נפש מסכנה ודאית. ואם שומע קול צווחה מאיש שליסטים התנפלו עליו ויחשוש תמיד שמא זה יגרום לו סכנה הלא אין לך אדם שיבוא לעזור לחברו בשעת צרה.

ולכן נראה לי להגדיר הענין עיי"ו שנעריך את הדבר אם במצב כזה האדם היה יוצא להציל את רכושו מנזק. ואם היה יוצא לגרש את השודדים כדי שלא יגזלו רכושו במצב כזה ודאי שצריך לצאת גם להצלת נפש ואינו יכול לפטור

צצמו בטענת ספק סכנה לעצמו. ואם האומדנא היא כי היה מסקיר את רכושו מסני ש"כ אשר לו יתן בעד נפשו" אין לחייבו לצאת להצלת חברו. וכן אם היה קוֹסֵץ לנהר להציל חפצי ערך שלו משטפון ודאי שמחויב לעשות זאת בשביל הצלה, ואם לא יעשה כן עליו נאמר "לא תעמוד על דם רעד".

ד

נפרש עכשיו בקצרה דיני קדימה בנוגע להצלת נפשות שהזכרנו קודם. חמשנה בהוריות (ד' י"ג) מפרשת לנו דיני קדימה בנוגע להחיות, היינו להצלת נפשות (כך מפורש בגמרא שם, וכן במס' נוזר ד' מ"ז ע"ב מתרץ מר זוטרא דמיירי להחיותו ופירשו בתוס' שם (ד"ה והתניא) דאם נפל גל על שניהם — כהן משוח כהן לסגן וכן לפי הסדר) והסדר הוא כך: חכם קודם למלך, מלך — לכה"ג, כה"ג — לנביא; מרובה בגדים קודם למשיח שעבר — משוח קודם לסגן וכו'. ובמשנה שאחריה הסדר הוא: כהן — לוי — ישראל — ממזר וכו' וכו' ומסיק ממזר ת"ח קודם לכה"ג עם הארץ. שם לא נזכרו לא קרובים חוץ מאביו וכן רבו ולא שכנים.

ולענין פדיון שבויים ומתן צדקה ישנו סדר אחר לגמרי והוא סדר הקורבה במשפחה ובמקום: אב קודם לבן, בן — לאת, את מאב — לאח מאם וכן במשפחה חקרוב קרוב קודם. אח"כ שכנים, עניי עירו וכל אדם. עיין טור יו"ד סי' רנ"א.

רואים אנו כאן שתי אמות-מדה לענין קדימה: בפקו"נ — לפי החשיבות של האדם, כסדר המפורש בהוריות. בפדיון שבויים כשאין סכנה ובמתן צדקה — לפי הקורבה. והסברא מובנת כי במקום שיש לומר כי הנצרכים יפנו כל אחד לקרוביו ולמכריו לפדותם ולתמוך בהם שורת הדין היא כי כל אדם אפשר לומר כי הללו יפנו לקרוביהם וכדומה ההצלה היא לפי החשיבות וזו היא הדרגא של הקדימה (חוץ מאביו ואמו ורבו שהוא מחויב במיוחד להקדימם).

ובמתן צדקה מפרש בתש' חכם צבי (שו"ת סי' ע') שיש חלוק בין הנותן משלו ובין המחלק מכספי צדקה, דאם נותן משלו מקדים לקרובים ושכנים וכדומה. אבל המחלק מכספי צבור תמיד מקדים לפי חשיבותו של המקבל (ושוב לאב ולאם ולרבו שהוא מחויב בכבוד זכות קדימה).

ומעניין מה שכותב הרע"ב בפירושו לאבות (פ"ה מי"ב), כי אם אתה מהתלמידים מהיר לשמוע ולאבד והשני קשה לשמוע ולאבד ואין לו מזון לספק אלא לאחד מהם יקדים את הקשה לשמוע על המהיר לשמוע.

הארכתי בענינים אלה במק"א וכאן אני מסיים במה שנוגע להשאלות שהזכרתי בראשונה. כי כשאין סממני הרפואה מספיקים ויש כאן חשש סכנה וצריכים לבחור חולים עפ"י זכות קדימה יקדים לפי חשיבותם העצמית, כמפורש במשנה דהוריות ולא יתחשבו בקרבת משפחה או בידידות. אולם אם אין סכנה בדבר אז מי שנותן משלו יש לו הרשות להקדים לקרובים ולשכנים כמו שהזכרנו. אבל בבית חולים ובמוסד צבורי אחר אין הדרגא לפי קרבת המשפחה של המחלק אלא לפי חשיבות בלבד.

גומר אני פרק זה ומוסיף הערות אחדות.

(א) מה שאמרנו כי סכנת שגעון אינה סכנת נפשות לחלל ע"ז את השבת — זהו מתורת הכתוב וחי בהם, שהרי גם איש כזה חי הוא. אבל עדיין יש פתח היתר אחר: „חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה“ (ביומא ד' פ"ה בשם ר"ש בן מנסיא, ובשבת ד' קנ"א בשם רשב"ג ובמכילתא פ' תשא בשם ר' נתן) וגם כאן יש לומר חלל עליו שבת אחת כדי שיתרפא ותשוב דעתו אליו וישמור שבתות הרבה. יש מה לפלפל בזה ואין רצוני להאריך.

(ב) מה שאמרנו להשוות עניני רפואה לקיתון של מים שנחלקו בו רע"ק ובן טטורא זהו בנוגע להשאלה הנזכרת, אבל בענינים אחרים יש הבדל ביניהם, דגבי המים הרי הצמאון הוא „הרודף“ אחריהם להרגם והמים מסירים את הצמאון ואילו רפואה באה להסיר את המחלה מצד אחר והארכתו בספרי „שבט מיהודה“ (הולך ונדפס), אבל לענין הנזכר אין חלוק.

(ג) ומה שאמרנו כי אסור לוותר על חייו לטובת חיי איש אחר משום שמחויב הוא בדין „חייך קודמים לחיי חברך“ ואין האדם בעלים על חייו — הנה יש גם בזה יוצא מן הכלל, כי אם רוצה הוא להציל איש גדול וקדוש שהצבור צריך לו מותר וקדוש יקראו לו, ובארתי גם את מקורו של דבר ואין כאן מקומו. ובסיום המאמר אני מסכם ואומר כי בספקות של פקו"ג אנו זקוקים לגדרי ההלכה ואין ההכרעה בידי כל אחד ואחד לפי השערת שכלו.

וברור גם כן כי המושג פקו"ג הוא בענין שסכנתו היא לפי המצב העכשיו, כי אם נבוא לחשוב על אפשרויות של התפתחות וגלגולי מטבות אין לדבר סוף. אין לך או חולה שאין בו סכנה בעולם שהרי שרטה רגילה או אבעבועה קטנה ומיחוש איזה שהוא יכולים להתפתח למחלה רצינית. ואם תחשוב כך אין בני אדם רשאים לנסוע ביבשה בים ובאוויר מפני התאונות שיארע לפעמים והן אסור לאדם לסכן את עצמו.

וכמו באדם פרטי כן בענין של הצבור כולו. ידוע כי מספק סכנה התירה הרבנות בשעת מלחמה להמשיך ביצור מוקשים וקביעת גדרי תיל, בעשיית נשק ותחמושת והבאתם למקום הדרוש. אבל חלילה לנו להשקיף תמיד מתוך חשבונות של אפשרויות ולמצוא סכנה בכל דבר כדי להתיר אסורי תורה. רואים לפעמים כי אלה הטוענים שיש אצלנו תמיד מצב של סכנה מחשש פלישה והתקפת אויר וכדומה — לא נמנעים בכ"ז מלצאת לחו"ל בענינים שאין בהם פקו"ג ולא עולה על דעתם החשש שמא ישארו קרועים ומנותקים ממשפחתם ומעסקיהם. על כגון זה אמר הכתוב: „לבד זה ראה מצאתי אשר עשה האלקים את האדם ישר והמה בקשו חשבונות רבים“ (קהלת ז'—כ"ט).